

Erişim Paradigmasının Ötesinde Yaklaşımlar: Savunmasız Bireyler ve Dijital Kapsayıcılık

Approaches Beyond the Access Paradigm: Vulnerable People and Digital Inclusion

Panayiota Tsatsou (Der), 2022. Vulnerable People and Digital Inclusion: Theoretical and Applied Perspectives. Cham, Palgrave Macmillan, 346 Sayfa.

Merve İşildar ¹

Anahtar Kelimeler: Dijital kapsayıcılık, dijital eşitsizlik, kırılğan gruplar ve savunmasız bireyler, yaşlıların dijital katılımı, azınlıkların dijital katılımı, engellilerin dijital katılımı, kesişimsellik, dijital haklar.

Keywords: Digital inclusion, digital inequality, vulnerable groups and fragile individuals, digital participation of older adults, digital participation of minorities, digital participation of people with disabilities, intersectionality, digital rights.

Leicester Üniversitesi'nde dijital medya araştırmaları ve sosyal kapsayıcılık üzerine çalışmalar yürüten Doçent Dr. Panayiota Tsatsou'nun derlediği *Vulnerable People and Digital Inclusion: Theoretical and Applied Perspectives* kitabı, altı kıtadan önde gelen araştırmacıların ve akademisyenlerin araştırma makalelerini bir araya getiren bir derleme çalışmasıdır. Tsatsou kitabın amacının, günümüzün marjinalleştirilmiş veya savunmasız topluluklarının sosyal kapsayıcılığında dijital teknolojilerin rolünü araştırmaya özgün bir katkı sağlamak olduğunu söyler (s. 1). Dört ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümü teorik tartışmalara giriş niteliğindedir. Ardından gelen her bölümde etnik azınlıklar, yaşlılar ve engelli kişilerin dijital kapsayıcılığı ile ilgili farklı kıtalardan çalışmalara yer verir. Her bölümün sonunda o bölümdeki çalışmalarının eleştirel bir gözle değerlendirildiği bir bölüm yer alır. Üst bölüme ilişkin eksiklerin ele alındığı bu değerlendirme bölümleri, tartışmayı bir üst seviyeye taşıyan bütüncül bir bakış sağlaması açısından son derece kıymetlidir.

¹ **Sorumlu yazar:** Merve İşildar (YL Öğrencisi), Hacettepe Üniversitesi, Radyo, Tv ve Sinema Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: merve.isildar@gmail.com ORCID: 0000-0002-1214-5114

Atf: İşildar, M. (2026). Erişim paradigmasının ötesinde yaklaşımlar: kapsayıcılık. [Panayiota Tsatsou'nun "Vulnerable People and Digital Inclusion: Theoretical and Applied Perspectives." adlı eserinin değerlendirmesi]. *Senectus* 4(1), 193-200.

<https://doi.org/10.26650/senectus.2026.4.1.1149>

Bu kitaba neden ihtiyaç duyulmuştur? Tsatsou bu soruya, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte giderek derinleşen dijital dışlanma sorununa ve bu sorunun toplumun en kırılgan kesimleri üzerindeki yıkıcı etkilerine duyulan acil akademik ilgi ihtiyacı olarak cevap verir (s. 2). Son dönem literatürü, dijital eşitsizliklerin mevcut sosyal eşitsizlikleri daha da kötüleştirme riski taşıdığını ortaya koyarken; “savunmasızlık” kavramı sadece fiziksel bir yaralanma ihtimali olarak değil, insan doğasının empatiye ve ahlaki eyleme muhtaç kurucu bir unsuru olarak yeniden tanımlanmıştır. Herkes potansiyel olarak savunmasız olsa da mülteciler, yaşlılar veya engelliler gibi bazı gruplar bu durumu sürekli ve yapısal bir kriz olarak yaşamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, dijital ve sosyal kapsama konularının genel nüfus için bir imkân olmanın ötesine taşıyarak ve savunmasız gruplar için hayati bir zorunluluk haline geldiği gerçeğini ortaya koyarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedefliyor (s. 3). Tek bir disipline sıkışmayan kitap, gerçek kapsayıcılığın sadece cihaz dağıtmakla değil, ancak kesişimsel ve yapısal bir toplumsal dönüşümle mümkün olacağını savunuyor.

Kırılgan İnsanların Dijital Kapsayıcılığına Dair Teorik ve Ampirik Tartışmalar

Kitabın ilk bölümü, dijital kapsayıcılık literatüründeki hâkim paradigmaları üç ayrı makale altında eleştirel bir süzgeçten geçirir. Leurs’in kaleme aldığı ilk makale, dijital kapsayıcılık literatüründe “dayanıklılık” kavramının ele alınış biçimine yönelik köklü bir paradigma değişikliği önererek başlıyor ve gelecekteki analizler için de kitabın ana hatlarını çiziyor. Leurs’e göre dayanıklılık, yapısal eşitsizlikleri örtetek sorumluluğu bireye yükleyen bir “yönetişim teknolojisi” (Evans ve Reid, 2014, s. 90) veya “biyo-güç” (Baldwin, 2017, s. 446) aracı olarak kullanılma riski taşımaktadır (s. 32). Yazar, kırılgan grupları pasif kabul eden anlayıştan koparak onları kendi koşullarına müdahale edebilen sosyal aktörler olarak yeniden konumlandırır. Elbette dijital dayanıklılık kavramı da kendiliğinde oluşmaz; hem devletlerin, kurumların politikalarıyla (yukarıdan aşağıya) hem de bireylerin günlük pratikleriyle (aşağıdan yukarıya) karşılıklı olarak inşa edilir. Leurs, bu süreçte, Crenshaw’ın (1989) “kesişimsellik” kuramını temel alan eleştirel bir yaklaşımın, dijital dirençliliğin inşasındaki gerilimleri anlamak için hayati olduğunu vurgular (s. 37). Buna göre analizlerin artık sadece çoklu baskı biçimlerine değil, aynı zamanda baskı ve kimlik inşasının kesişimine de odaklanması gerektiğini savunularak alandaki teorik kısırlığın aşılması hedeflenir.

Schulz, Robinson ve Levine'in ele aldığı ikinci makale, dijital eşitsizlik araştırmalarının mevcut üretim ve yayılım biçimine yönelik bir özeleştirici getirerek başlıyor. Yazarlar, alandaki yüksek nitelikli araştırmaların sadece akademik dergilerin ödül mekanizmaları içinde sıkışıp kaldığını; bunun yerine verilerin politika yapımcıları ve geniş halk kitlelerini etkileyecek “Kamusal Sosyal Bilim” formatına dönüştürülmesi gerektiğini savunuyor. Burawoy’un (2005) “Kamusal Sosyoloji” kavramını temel alarak DIRPSS (Digital Inequality Research as Public Social Science) modelini geliştiren yazarlar, araştırmacıların sadece veri üreten değil, bu veriyi görsel ve işitsel araçlarla demokratikleştiren aktörler olması gerektiğini vurguluyor (s. 48). Ancak makalede başarı örneği olarak sunulan yüksek prodüksiyonlu anlatı modelleri, mevcut akademik ekosistemin finansal ve teknik gerçekleriyle çelişmektedir. Bu noktada gerçekçi çözüm, araştırmacının bir medya uzmanına dönüşmesi değil; üniversitelerin ve fon sağlayıcı kuruluşların araştırma bütçelerine profesyonel iletişim ve tasarım kalemelerini zorunlu bir gider olarak eklemesi olacaktır.

Kavramsal tartışmaların son bölümünde Park, dijital eşitsizlik araştırmalarında uzun süredir hâkim olan çözümün erişimden geçtiği anlayışının sınırlarına ulaşıldığını savunur. Yazar dijital katılımı statik bir “var” ya da “yok” durumu olarak gören ikili bakış açısını reddederek; internet kullanımının bireylerin sosyal koşullarına göre dalgalandığı “yaşam döngüsü” perspektifini önerir (s. 76). İşsizlik, emeklilik veya göç gibi kritik yaşam olayları sırasında bireylerin dijital dünyadan kopabileceğini belirten yazar, literatüre “bırakanlar” (un-adopters) kavramını dahil ederek doğrusal ilerleme varsayımına karşı çıkar (s. 78). Ayrıca dijital okuryazarlık literatüründe teknik becerilere odaklanan literatüre karşı dijital güven gibi yumuşak becerileri de vurgulaması literatürde önemli bir eksikliğe ışık tutmaktadır. Yazar, çözüm odağına sosyal ağları ve “yerel uzmanlar” (Stewart, 2007), “sıcak uzmanlar” (Bakardjieva, 2005) gibi formel olmayan destek mekanizmalarını yerleştirmektedir (s. 86). Dijital beceri kazanımında yakın çevrenin etkisini vurgulaması önemli olmakla birlikte halihazırda dijital sermayesi düşük olan kırılğan grupların sosyal çevrelerinin de benzer yoksunluklar içinde olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Etnik Azınlıklar İçin Dijital Kapsayıcılık

Kitabın ikinci bölümü, etnik azınlıklar için dijital kapsayıcılığa odaklanıyor. Yazarlar, dijital teknolojilerin göçmenler ve mülteciler için salt bir iletişim aracı olmanın ötesinde çok boyutlu bir hayatta kalma kalkanı, duygusal sığınak ve hak arama alanı işlevi gördüğünü bütüncül ve eleştirel bir bakışla ortaya koymaktadır.

Imani Giglou ve arkadaşlarının Belçika'daki Suriyeli mülteciler ile yürüttüğü çalışması, teknolojinin göç aşamalarına (ayrılış, yolculuk ve yerleşme) (Baker, 1990) göre pragmatik bir navigasyon aracına evrildiğini gösterirken; Alencar ve Camargo Venezuelalı mülteciler ile yürüttükleri çalışmada, göçmenleri sadece ekonomik fayda arayan rasyonel aktörler olarak gören yaklaşıma (Bakker vd., 2017) karşı çıkarak göçün duygusal boyutuna ve bu duygunun dijital teknolojilerle nasıl şekillendiğine odaklanıyor. Her iki yaklaşım da göçmeni pasif bir kurban değil “aktif bir özne” olarak konumlandırır. Öte yandan Baldassar ve arkadaşlarının (2022) Avustralya'daki yaşlı göçmenler üzerine çalışması, dijital dahil olmanın sadece bireysel bir beceri meselesi olmadığını; yaş ve göçmenlik gibi çifte dezavantajlara sahip grupların “dijital akrabalık” kurabilmesi için bakım personeli gibi dijital vekillerin gönüllü desteğinden öte kurumsal bir hakka dönüşen politikalara ihtiyaç olduğunu vurgular (s. 153).

Bölümün en eleştirel tartışmasını ise, dijital kapsayıcılığa ilişkin pozitif söylemleri tamamen eleştiren bir bakış açısı ile Gougsa yapar. Tıpkı Leurs'un “ilaç ve zehir” (s. 37) metaforuyla vurguladığı gibi sosyal medya, mülteciyi kurtaran bir ağ olduğu kadar insan kaçakçılarının ve dezenformasyonun kol gezdiği bir dijital tuzak olma potansiyeli de taşır. Nihayetinde bölüm, teknolojinin tarafsız bir kurtarıcı olmadığını; göçmenlerin dijital dünyadaki varoluş pratiklerinin yaş, dijital okuryazarlık, gözetim endişesi ve ev sahibi ülkenin göç politikaları tarafından sürekli olarak sınırlandırıldığını ortaya koyar.

Yaşlanma ve Dijital Kapsayıcılık

Kitabın üçüncü bölümü, yaşlanma ve dijital kapsayıcılık ilişkisini sadece bir “internete erişim” meselesi olmaktan çıkararak yaşlılıkta dijitalleşmenin hem stratejik bir sosyal sermaye aracı hem de çok boyutlu bir dışlanma mekanizması olduğunu ele almaktadır. Wilson-Menzfeld ve Brittain, son on yılda yaşlı nüfusun internet kullanım oranlarındaki artışa rağmen 75 yaş ve üzeri grubun hala büyük oranda çevrimdışı kaldığını vurgular. Çalışma, analizini erişim, beceri ve kullanımdan elde edilen sonuçlara odaklanan üç düzey yaklaşımı etrafında yapar. Buna göre yaşlıların tek bir düzeyde katılımın artsa da başka bir düzeyde hala dışlanma riskleri vardır. Herhangi bir düzeydeki dijital dışlanmanın, sosyal ilişkilerden, hizmetlerden ve sivil katılımdan da kopuşu hızlandıran çift yönlü bir mekanizma (Walsh ve ark., 2017) olmasından hareketle; yazarlar, herhangi bir gerekçe ile dijital alternatifleri kullanmayan ya da reddedenler için çevrimdışı alternatiflerin korunmasının önemli bir hak olduğunu söyler (s. 184).

Quan-Haase, Harper ve Hwang'ın makelesi de yaşlı yetişkinleri dijital göçmenler veya teknofobikler olarak etiketleyen homojen bakış açısını eleştirerek başlar. Yazarlar, yaşlı bireylerin dijital medyayı ağlaşmış modern toplumda yalnızlıkla baş etmek, nesiller arası köprüler kurmak ve sosyal sermayelerini korumak için pragmatik bir araç olarak kullandıklarını öne sürer (s. 202). Ayrıca çalışma, direnç gösteren küçük bir grup olsa da genel olarak dijital ağ topluluklarının bir parçası olan yaşlıların refah düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşır. Ancak bu noktada yaşlı bir bireyin fiziksel temastan yoksun kalıp sadece WhatsApp grubunda var olmasının, gerçekten sosyal dahil olma olmayacağı da unutulmamalıdır.

Kuoppamäki, Hänninen ve Taipale ise yaşlıların dijital destek arayışını sadece teknik beceri kazanımına yönelik pasif bir yardım alma hali olarak değil; “sıcak uzmanlar” (Bakardjieva, 2005) aracılığıyla yürütülen ve karşılıklılık ilkesine (toruna harçlık verme, yemek ısmarlama vb.) dayanan aktif bir sosyal alışveriş süreci olarak inceler (s. 220). Yazarlar, literatürdeki pasif yardım alan yaşlılar algısını yıkarak dijital destek arama sürecinin aslında sosyal ilişkilerin yeniden üretildiği ve müzakere edildiği aktif bir eylem olduğunu savunur (s. 212). Buna göre dijital kapsayıcılık bireyin çevresindeki sosyal ağın niteliği ve sabırla şekillenir (s. 222). Bu durum ise uzun vadede yaşlıların dijital beceri gelişimini engelleyen olumsuz bir etkiye neden olur.

Üçüncü bölümün en çarpıcı ve eleştirel kısmı ise, Bluestone'un yaşlıların dijital kapsayıcılığı meselesini mikro düzeydeki beceri eksikliklerinden çıkarıp; makro düzeyde bir insan hakları tartışmasına dönüştürdüğü makalesidir. Her üç çalışmayı ortak bir paydada buluşturan bu makro yaklaşım; toplumda eşit muamele görme ve kendi hayatını etkileyecek kararları özgürce alabilme hakkının tüm yaşlılar için evrensel bir önkoşul olduğunu tartışır. Bu nedenle dijitalleşme politikalarının merkezine insan haklarının en değerli ilkesi olan “onur” kavramını yerleştirir (s. 233). Yazarın bu vurgusu son derece önemlidir çünkü mevcut uluslararası sistemde kadınlar, çocuklar veya engelliler için özel hak sözleşmeleri varken yaşlıların haklarını koruyan bağlayıcı bir uluslararası sözleşme bulunmamaktadır. Bu yasal boşluk, yaşlıların dijital haklarının hükümetler tarafından göz ardı edilmesini kolaylaştıran yapısal bir kör nokta yaratmaktadır. Bu nedenle Blustone'un dijital kapsayıcılığın hayırseverlik veya aile desteği meselesi olmaktan çıkarılıp devletin sorumluluğuna verilmesi gerektiği çağrısı güçlü bir politik vizyon sunar.

Engellilerin Dijital Kapsayıcılığı

Dördüncü bölüm, dijital kapsayıcılığı, engelli bedenini onarmaya odaklanan tıbbi modelden çıkarıp konuyu evrensel bir hak zemininde tartışır. Locke ve Ellis'in makalesine göre, akıllı şehirler engelli bedenleri ya tıbbi bir anormallik olarak görür ya da tamamen görünmez kılar (s. 243). Bu noktada yazarlar engelliliğin toplum tarafından inşa edilen ve beden üzerine dayatılan bir dışlanma biçimi olduğunu savunan Sosyal Model'i (Finkelstein, 1975, s. 4) benimser (s. 239-240). Buna göre tarihsel olarak engellilerin kamusal alandan dışlanmasıyla ilişkili olarak akıllı şehirler de bu dışlayıcı mirası dijitalleştirerek sürdürme riski taşır (s. 240).

Covid-19 salgını dönemindeki krizlerin de gösterdiği üzere kırılmanın sadece tek bir gruba ait bir etiket değil, herkesi etkileyebilen bir olgu olduğunu vurgulayan Goggin ve Zhuang; sistemi en kırılabilir gruba (engelliliğe) göre tasarlanmanın herkes için daha adil bir yapı kuracağını savunan "akıllı eşitlik" kavramını öne sürer (s. 258-260). Konuya Asya perspektifinden yaklaşan Kim ve Lee ise, yüksek teknolojik altyapının otomatik olarak dijital kapsayıcılık getirmediğini ana akım batı merkezli çalışma sonuçlarından farklı bulgularla ortaya koyuyor. Buna göre Kore'de, ABD'deki çalışmalardan farklı olarak, dijital kapsayıcılığın engeli maliyet değil, dijital okuryazarlık ve farkındalık eksikliğidir (s. 293).

Bu zamana kadarki makalelerde çoğunlukla dijital eşitsizliklerin sosyal eşitsizlikleri nasıl ürettiği tartışılırken, Dalvit'in ele aldığı makale, Güney Afrika'da toplumun eşitsiz ve şiddet dolu yapısının engellilik ve dijital eşitsizliğe etkisini ortaya koyar. Dalvit'e göre, dijital uçurum Güney Afrika'da cihaz eksikliğinden ziyade ırk, sınıf ve engelliliğin iç içe geçtiği tarihsel bir dışlanma biçimidir (s. 303). Bu nedenle literatüre dekolonizasyon perspektifinden katkı sunulması, Güney Afrika'da engellilerin dijital dünyaya Batı ile aynı pratiklerle dahil olmadığını göstermek açısından son derece önemlidir.

Farklı coğrafyalardan gelen bu çalışmaların ortak kesişim noktası, teknolojinin yapısal sorunları çözen "sihirli bir değnek" olmadığı gerçeğidir. Avery'nin kapanış değerlendirmesinde de vurguladığı gibi, sunulan bu "dijital protezler" çoğu zaman fiziksel bariyerleri kaldırmak yerine, bariyerin etrafından dolanma ve uyum sağlama yükünü tekrar engelli bireye yükler (s. 322). Dolayısıyla gerçek kapsayıcılık yalnızca birkaç seçkin engelliye dijitalleştirirken eşitsiz sistemi koruyarak sağlanamaz (s. 313). Nihai hedef; teknolojiyi bir çözüm değil hizmetkâr bir araç olarak konumlandırarak

hem dijital hem de fiziksel dünyada adaletsizliği üreten kök yapıları yıkan gerçek ve evrensel bir yapısal dönüşümü sağlamak olmalıdır.

Panayiota Tsatsou'nun editörlüğünde hazırlanan bu kitabın dijital eşitsizlik literatürüne en önemli katkısı, çalışmalarda öne çıkan erişim paradigmasını eleştirerek tartışmayı teknik bir altyapı sorunu olmaktan çıkarmasıdır. Kitap dijital kapsayıcılığı insani, duygusal ve politik bir hak mücadelesi olarak görür. Yazarların genel yaklaşımında, kırılabilirlik kavramını pasif bir mağduriyet etiketi olmaktan çıkarıldığı ve dijital dünyada var olma, direnme ve kendini yeniden inşa etme süreçlerinin merkeze alındığı görülür. Yine kitabın en önemli başarılarından biri incelediği grupları (mülteciler, yaşlılar, engelliler) homojen birer veri grubu olarak değil, kendi stratejilerini üreten, teknolojiyi bazen bilinçli olarak reddeden aktif özneler olarak konumlandırmasıdır.

Tsatsou'nun sonuç bölümünde de vurguladığı üzere (s. 336), bu kitabın metodolojik olarak en önemli özelliği kesişimselliklerdir. Örneğin, mülteci tek tip değildir: Suriyeli genç bir erkek ile Avustralya'daki yaşlı bir göçmen kadın tamamen farklı dijital gerçeklikler yaşar. Öte yandan kitap kapsamlı ve zengin tartışmalarına rağmen dijital kapsayıcılığa ilişkin bazı boşluklara müdahale etmez. Örneğin dijital dünyanın kadın düşmanı algoritmaları, siber taciz ve kadınların dijital ekonomideki görünmez emeği üzerine müstakil bir bölümün eksikliği hissedilmektedir. Son olarak kitap mevcut teknolojilere (akıllı telefon, sosyal medya vb.) odaklanmıştır. Ancak hızla gelişen üretken yapay zekâ teknolojileri kırılabilir grupları nasıl etkileyecektir? Gelecek çalışmalar, bu konu üzerine yoğunlaşabilir.

Kaynakça /References

- Bakardjieva, M. (2005). *Internet society: The internet in everyday life*. Sage.
- Baker, R. (1990). The refugee experience: Communication and stress, recollections of a refugee survivor. *Journal of Refugee Studies*, 3(1), 64–71.
- Bakker, L., Dagevos, J. ve Engbersen, G. (2017). Explaining the refugee gap: A longitudinal study on labour market participation of refugees in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(11), 1775–1791.
- Baldwin, A. (2017). Resilience and race, or climate change and the uninsurable migrant: Towards an anthroporacial reading of 'race'. *Resilience*, 5(2), 129–143.
- Burawoy, M. (2005). For public sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4–28.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex. *University of Chicago Legal Forum*, 1, 139–167.
- Evans, B. ve Reid, J. (2014). *Resilient life: The art of living dangerously*. Polity Press.
- Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and disabled people*. Monograph 5. World Rehabilitation Fund Inc. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/finkelstein-attitudes.pdf>

- Stewart, J. (2007). Local experts in the domestication of information and communication technologies. *Information, Communication & Society*, 10, 547–569.
- Walsh, K., Scharf, T. ve Keating, N. (2017). Social exclusion of older persons: A scoping review and conceptual framework. *European Journal of Ageing*, 14(1), 81–98.